

ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ЗМІСТІ СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ

*О. В. Барановська,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: baranovska@i.ua*

У статті розглядаються сучасні підходи до понять «фундаменталізація навчання», «гуманітаризація навчання», особливості відбору змісту гуманітарних предметів в умовах фундаменталізації навчання, наведено результати експериментального дослідження у даному напрямку в українській школі.

Ключові слова: *шкільний підручник, зміст навчання, фундаменталізація навчання, гуманітаризація навчання.*

Постановка проблеми. Фундаменталізація та гуманітаризація навчання стають одними з важливих напрямків модернізації сучасної освіти. Навчально-виховний процес навчальних закладів має зазнати відповідних змін, а саме у напрямку фундаменталізації гуманітарних предметів, орієнтацію на людину та фундаментальні цінності, які визначають головною метою та змістом системи освіти гармонійно розвинену особистість. Принцип гуманітаризації освіти передбачає підвищення статусу гуманітарних і суспільних навчальних предметів, що потребує зміни змістового наповнення сучасних підручників з гуманітарних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень. Протягом тривалого часу проблемі шкільного підручника було присвячено цілий ряд досліджень, які узагальнювалися у виданні «Проблеми шкільного підручника». Найвідоміші з дослідників піднімали ряд питань, які залишаються актуальними й досі: С. М. Бондаренко, Г. Г. Гранік, Л. О. Концева (перспективи розширення функцій підручника); В. І. Дайнеко (оптимізація підручника); І. К. Журавльов (типологія навчальних предметів, принципи організації навчального матеріалу); В. В. Краєвський, І. Я. Лернер (дидактичне обґрунтування змісту підручника; розробка теоретичних основ підручника); В. С. Ледньов (склад змісту освіти і шляхи його втілення в підручнику); В. І. Паламарчук (використання наочності у підручнику); В. Ф. Паламарчук (оптимізація домашніх завдань); В. М. Столетов (наукові основи відбору змісту освіти у підручниках); Н. Ф. Талізїна (місце і функції підручника у навчальному процесі) та багато інших.

На сучасному етапі питання фундаменталізації та гуманітаризації навчання у різних аспектах розглядають в своїх працях багато вчених: Т. А. Воронова, С. У. Гончаренко, В. В. Гриншкун, М. А. Дмитрієва, Г. Я. Дутка, В. П. Зінченко, С. Я. Казанцев, Б. Т. Камінський, В. В. Краєвський, С. Б. Моргунов, Н. В. Садовніков та ін. [2–5; 7].

Сучасний підручник змінюється відповідно до перебігу навчально-виховного процесу з огляду на фундаменталізацію, гуманітаризацію і диференціацію навчально-виховного процесу.

Формулювання цілей статті. Основна ідея статті – довести доцільність гуманітаризації та фундаменталізації навчання на сучасному етапі розвитку шкільної освіти, подолання труднощів застосування даних підходів у підручничотворенні.

Основна частина. Під терміном «фундаменталізація» розуміється істотне підвищення якості освіти і освітнього рівня людей шляхом відповідної зміни змісту предметів, що вивчаються, і методології навчального процесу.

Фундаментальними можна вважати будь-які знання, які складають основу, «фундамент» певного предмета, дають можливість постійно здобувати нові знання, забезпечують формування ключових компетентностей учня, його мобільність – принаймні в межах обраного профілю. Для кожного профілю має бути визначений свій перелік предметів у циклі фундаментальної підготовки, яка складатиме основу вибору майбутнього напрямку професійної діяльності.

Підходи до поняття «зміст навчального предмета» ускладнювалися і конкретизувалися протягом тривалого часу. На сучасному етапі зміст розглядається як цілісна система, яка включає як провідний компонент наукові знання предметного характеру, політехнічні і світоглядні знання, засоби засвоєння цих знань, формування вмінь і навичок, розвитку та виховання.

Підручник має здійснювати функцію передачі змісту, а також бути модифікованим до різних груп учнів, тобто, здійснювати індивідуалізацію навчання за умови обов'язкового засвоєння бази, фундаменту конкретного навчального предмета.

Останнім часом виникла дискусія у такому напрямку: чи правильно пов'язувати гуманітарний характер освіти тільки з певними навчальними предметами, чи може бути гуманітарне знання фундаментальним? Ще на початку 90-х р.р. було сформульовано гуманітарну концепцію загальної освіти, ключовим моментом якої була гармонізація співвідношення предметів раціонально-логічного та емоційно-образного ряду. Головні пріоритети гуманітарних проектів – спрямованість на універсальну освіту, розвиток, толерантність, комунікативність, єдність знання і етичних цінностей. Сутність гуманітарної освіти має у такому випадку зводитися не до розширення обсягу знань з гуманітарних предметів, а до глибинної рефлексії, розвиток здатностей до самовдосконалення, самовизначення (Бахтін М. М., Воронова Т. А., Дмитрієва М. А., Романова А. М. та ін.) [1; 2; 5].

Досліджуючи етимологію слова «гуманітарний», зазначимо, що воно походить від латинського слова «humanitas» – «людська природа», «освіченість», «духовна природа» тощо [6, с. 86].

Гуманітарне знання у такому ключі розглядається як цілісність; наповненість особистісним смислом, досвідом, емоційна забарвленість; знання, отримане в ході розуміння, рівноправного діалогу суб'єкта освіти з культурним

досвідом людства. Характерними особливостями гуманітарних наук можуть бути названі: залежність від соціокультурних факторів; використання при гуманітарному пізнанні інтерпретаційних методів дослідження; обов'язковість аналого-символічної системи; наявність аксіологічного моменту.

Отже, сутність гуманітарної освіти можна визначити як пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, направлених на формування особистісної зрілості учнів.

Основними напрямками гуманітаризації навчання та фундаменталізації предметів гуманітарного циклу на сьогодні є оновлення змісту освіти у всіх предметних сферах на основі уявлень про специфіку гуманітарного знання; вплив на освітнє та культурне оточення іміджу гуманітарної освіти; поворот освіти до цілісної картини світу, олюднення знань, формування гуманітарного світосприйняття як основи відповідальності людини, креативного мислення. Ці аспекти обов'язково повинні бути відображені у змісті підручників.

Очікуваними результатами гуманітарної освіти можна назвати: самовизначення в оточуючому світі; ціннісні орієнтації; творче застосування сформованих компетентностей; особистісні якості, позитивна життєва позиція.

Гуманітаризація змісту навчання може бути досягнута в рамках викладання традиційних предметів за рахунок виявлення їхнього гуманітарного потенціалу, а саме:

- демонстрація місця даного предмету в системі наукових знань і культури людства в цілому, встановлення зв'язку даного предмету з іншими навчальними предметами;

- пояснення важливості даного предмету, галузі знань для практичної діяльності людей, розвитку людства в цілому;

- виявлення зв'язків вивченого з особистісним досвідом;

- знайомство з історією вивчення даного факту, явища;

- розкриття ролі особистості вченого, його вклад в науку, культуру;

- виявлення перспектив пізнання та практичного використання даного факту, явища, предмету;

- прогнозування.

Важливими характеристиками гуманітарного освітнього середовища є цілісність, антропоцентричність, інтегративність, надлишковість (перенасиченість), демократичність, толерантність.

Усі вищепераховані позиції мають враховуватися при створенні підручників суспільно-гуманітарного циклу.

З метою визначення стану інформованості вчителів та учнів старших класів щодо питання фундаменталізації навчання, зокрема гуманітарних предметів; наповненості програм з навчальних предметів гуманітарного циклу, їх відповідності сучасним досягненням та вимогам; чинників, що можуть зміцнити позиції сучасної школи, здійснено анкетування вчителів та учнів старшої ланки школи шкіл м. Києва.

Аналіз анкетування вчителів гімназії «Троєщина» Деснянського району м. Києва показав такі результати. Більшість вчителів вважають, що програми

збагачуються сучасними творами чи досягненнями світової культури; відповідають пізнавальним, естетичним потребам учнів; програми не потребують змін (85,7%); програми містять деякі речі, які можна видалити без шкоди для викладання, втратили актуальність, не мають виховної цінності (57% – так; 14,3% – ні; 28,2% мають сумніви); програми містять спірні для вивчення учнями певного віку речі (28,7% – так; 57% – ні; 14,3% мають сумніви); програми перевантажені (14,3%).

З чинників, що можуть вплинути на перебіг процесу модернізації сучасних програм та підручників суспільно-гуманітарного циклу вчителі зазначили: фундаменталізація змісту шкільних програм та підручників (85,7%); переважна більшість зазначила важливим зміцнення матеріально-технічної бази; сучасне та регулярне методичне забезпечення педагогічного процесу; зменшення наповненості класів; компетентісно спрямоване навчання, орієнтацію на майбутню практичну діяльність учня; кращу теоретичну та практичну підготовку вчителів; застосування педагогічних інновацій у навчально-виховному процесі школи.

На питання «Фундаменталізація змісту освіти це...» відповіді розподілилися таким чином: збільшення обсягу обов'язкових знань з певного предмету, їх поглиблення (28,7%); підвищення якості освіти і освітнього рівня людей шляхом відповідної зміни змісту дисциплін, що вивчаються (14,3%); зміна методології навчального процесу (42,9); зміна акценту у змісті освіти на вивчення фундаментальних законів природи і суспільства (не зазначили); активізація гуманного та творчого начала в освіті (переважна більшість).

Відповіді за ступенем важливості на запитання «Що, на Вашу думку, повинно включатися у зміст освіти» розподілилися таким чином: активізація гуманного та творчого начала в освіті (85,7%); міжпредметні зв'язки (42,9%); в основах наук необхідно розкрити основні області практичного викладення теоретичного знання (42,9%); свідомість засвоєння і розвитку наукового мислення вимагає включення у зміст освіти методологічних знань, розкриття процесу і історії пізнання, руху ідей (28,9%); у зміст освіти для ознайомлення включаються як основні, так і невіршені соціальні та наукові проблеми, важливі для суспільного і особистісного розвитку в цілому (28,9%); в основах наук необхідно розкрити основні області практичного викладення теоретичного знання (14,3%); у зміст освіти включається все, що має загальноосвітнє значення (14,3%).

Анкетування старшокласників гімназії проходилося з кількох питань (в анкету для учнів виносилися 1; 2 та 5 питання з анкети для вчителів). Відповіді розподілилися таким чином.

Старшокласники відповідали, що, на їхню думку, програми збагачуються сучасними творами чи досягненнями світової культури (72% – так; 24% – ні; 4% мають сумніви); програми не потребують змін (52% – так; 8% – ні; 40% мають сумніви); програми відповідають їхнім пізнавальним, естетичним потребам (87% – так; 12% – ні; 20% мають сумніви); програми містять деякі

речі, які можна видалити без шкоди для викладання, втратили актуальність, не мають виховної цінності (36% – так; 24% – ні; 40% мають сумніви); програми містять спірні для вивчення учнями певного віку речі (4% – так; 64% – ні; 32% мають сумніви); програми перевантажені (12% – так; 68% – ні; 20% мають сумніви).

З чинників, що можуть вплинути на зміцнення позицій сучасної школи старшокласники зазначили (відмічати можна було кілька варіантів): зміцнення матеріально-технічної бази (32%); сучасне та регулярне методичне забезпечення педагогічного процесу (підручники, посібники) – 16%; фундаменталізація змісту шкільних програм та підручників (32%); зменшення наповненості класів (24%); компетентісно спрямоване навчання, орієнтація на майбутню практичну діяльність учня (40%); застосування педагогічних інновацій у навчально-виховному процесі школи (80%).

Результати анкетування вчителів можуть засвідчити те, що дана проблема не зовсім чітко усвідомлюється як пріоритетна в сучасній школі; зміст поняття «фундаменталізація змісту освіти» повинен бути уточнений та доведений до широкого загалу вчителів та учнів старшої школи; зміст предметів гуманітарного циклу повинен бути переглянутий згідно з сучасними критеріями; сучасна освіта потребує створення концептуальної моделі фундаменталізації змісту гуманітарних предметів в умовах профільного навчання.

Старшокласники вважають, що зміст предметів, що їм викладають відповідає сучасним досягненням науки та культури, але може бути переглянутий та відкоригований, акцентують увагу на доцільності застосування педагогічних інновацій в навчальному процесі, відмічають важливість компетентісно спрямованого навчання, орієнтацію на майбутню практичну діяльність.

Отже, відповідно до гуманістичної парадигми фундаменталізації та гуманітаризації навчання, діяльність суб'єктів освіти має бути спрямована на формування:

- універсальних та інваріантних елементів культури особистості, які забезпечують новий рівень її творчо-інтелектуальної та емоційно-моральної культури, що сприяють адаптації особистості у таких соціально-економічних та інформаційно-технологічних умовах, що швидко змінюються;

- стрижневих і системотвірних знань і вмінь, що забезпечують взаємозв'язок і взаємодію елементів освітнього процесу, на основі яких можна самостійно знаходити і приймати відповідальні рішення в умовах невідомості, критичних і стресових ситуаціях;

- цілісної й різнобічної гуманітарної і природничої освіти для створення єдиної світоглядної системи, яка базується на фундаментальних принципах сучасної методології;

- оптимального інтелектуального оточення для формування узагальнених способів мислення й діяльності, вміння думати і самостійно здобувати знання протягом життя, для збагачення внутрішнього світу особистості, для формування внутрішньої потреби у саморозвитку й самоосвіті;

- умінь взаємодіяти з інформаційним середовищем, коли навчально-пізнавальна діяльність наповнюється особистісним сенсом, набувається компетентність і посилюється потенціал самого середовища;
- готовності учня застосовувати знання і вміння як у стандартній, так і в нестандартній ситуаціях.

Висновки. Отже, основними напрямками гуманітаризації на сьогодні є оновлення змісту освіти у всіх предметних сферах на основі уявлень про специфіку гуманітарного знання, вплив на освітнє та культурне оточення іміджу гуманітарної освіти, поворот освіти до цілісної картини світу, олюднення знань, формування гуманітарного світосприйняття як основи відповідальності людини, креативного мислення.

Практична реалізація сучасної фундаменталізації освіти, не скасовуючи необхідність засвоєння фундаментальних принципів та законів науки, вимагає обов'язкового вивчення теорії та методології навчального предмета, а також знання основних концепцій сучасного природознавства та світової культури. Тому зміст навчальних програм та підручників має зазнати відповідних змін, а саме у напрямку фундаменталізації гуманітарних предметів (тематична та змістова різноманітність гуманітарних курсів, гармонізація процентного співвідношення гуманітарних та природничих предметів, пріоритети гуманітарної освіти в цілому, а саме пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів в змісті освіти, який спрямований на формування особистісної зрілості учнів). Основні елементи змісту навчання з позиції її фундаменталізації та гуманітаризації мають закономірно відображатися у структурі підручника.

Література

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений: В 7 т. – М.: Русские словари, 1996.
2. Воронова Т. А., Дмитриева М. А. На пути к человеку культуры... Опыт разработки научно-методического обеспечения профильного гуманитарного образования. – Иваново, 2003.
3. Гончаренко, С. У. Фундаментальність чи вузький професіоналізм освіти / С. У. Гончаренко // Дидактика професійної освіти: зб. наук. праць. – Хмельницький : ХНУ, 2004. – Вип. 1. – 208 с.
4. Гриншкун, В. В. Особенности фундаментализации образования на современном этапе его развития / В. В. Гриншкун, И. В. Левченко // Вестник РУДН. – 2011. – № 1. – С. 1–5. – (Сер.: «Информатизация образования»).
5. Дмитриева М. А. Гуманитарные знания или гуманитарное знание? / Духовно-нравственные основы русской литературы: Сб. науч. статей. Ч. 2. – Кострома, 2007. – С. 263-264.
6. Єфремова Т. Ф. Новый толково-образовательный словарь русского языка: в 2 т. / Т. Ф. Єфремова. – М.: Русский язык, 2000. – Т. 2. – 1088 с. – С. 86.
7. Краевский, В. В. Разработка теоретических основ учебника как часть научного обоснования обучения / В. В. Краевский // Проблемы школьного

учебника (О конструировании учебника). – М. : Просвещение, 1980. – Вып. 6. – С. 7–17.

References

1. Bakhtin M. M. *Sobranie sochinenii* [Works: In the 7 t.] – Moscow: Russian dictionaries, 1996.

2. Voronov T. A., Dmitrieva M. A. *Na puti k cheloveku kultury* [On the way to a man of culture ... Experience in the Development of the Scientific and Methodological Support of the Profile of Arts Education]. – Ivanovo, 2003.

3. Honcharenko S. U. *Fundamentalnist chy vuzkyi professionalism v osviti* [The Fundamental Character or the Uncapacious Professionalism in Education] / S. U. Honcharenko // *Didactics of Professional Education: a collection of scientific papers*. – Khmelnytsky : HNU, 2004. – Iss. 1. – P. 208.

4. Hrinshkun V. V. *Osobennosti fundamentarizatsii obrazovania na sovremennom etape ego razvitiia* [The Features of the Fundamental Nature of Education at the Present Stage of its Development] / V. V. Hrinshkun, I. V. Levchenko // *Bulletin of Peoples' Friendship University*. – 2011. – № 1. – P. 1–5. – (Series : «Informatization of Education»).

5. Dmitrieva M. A. *Humanitarnye znanie ili humanitarnoe znanie?* [Humanities Knowledge or Humanitarian Knowledge?] / *Spiritual and moral foundations of Russian literature : Collected scientific articles. Part 2*. – Kostroma, 2007. – P. 263–264.

6. Yefremova T. F. *Novyi tolkovo-obrazovatelnyi slovar russkogo yazyka* [A new Russian Language Glossary and Dictionary of Russian language : in 2 books] / T. F. Yefremova. – Moscow: Russkiy yazyk publishing house, 2000. – T. 2. – P. 1088.

7. Kraevski V. V. *Razrabotka teoreticheskikh osnov uchebnika kak chast nauchnogo obosnovania obucheniia* [The Development of the Theoretical Foundations of the Textbook as a Part of a Scientific Study of Training] / V. V. Kraevski // *Problems of the school textbook (The construction of the textbook)*. – М.: Education, 1980. – Iss. 6. – P. 7–17.

Барановская Е. В.

ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ФУНДАМЕНТАЛИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В СОДЕРЖАНИИ СОВРЕМЕННЫХ УЧЕБНИКОВ

Статья посвящена анализу возможностей фундаментализации и гуманитаризации обучения в профильной школе. Рассматриваются общие подходы к проблеме фундаментализации содержания образования в старшей школе. Анализируется понятие «фундаментализация содержания гуманитарных предметов». В статье рассматривается понятие «гуманитарное образование» как приоритетное развитие общекультурных компонентов в содержании образования, направленных на формирование личностной зрелости учащихся.

ся. Доказывается необходимость трансформации содержания образования в основной школе. Определяются ожидаемые результаты гуманитарного образования: самоопределение в окружающем мире; ценностные ориентации; творческое использование сформированных компетентностей; личностные качества, позитивная жизненная позиция. В статье рассматриваются особенности отбора содержания гуманитарных предметов в условиях фундаментализации обучения, приведены результаты экспериментального исследования в данном направлении в украинской школе.

***Ключевые слова:** школьный учебник, содержание обучения, фундаментализация обучения, гуманитаризация образования.*

Baranovska O. V.

THE HUMANISTIC PARADIGM FUNDAMENTALIZATION LEARNING OF MODERN TEXTBOOKS

This article analyzes the possibilities of fundamentalization and the humanization of education in a profile school. General approaches to the problem of fundamentalization of contents of education at senior school are examined. A concept «fundamentalization of contents of humanitarian objects» is analysed. A concept «liberal education» as a priority development of the general cultural components in the contents of education, sent to forming of the personal maturity of schoolchildren, is examined in the article. There is a necessity of the transformation of the education contents for a basic school. The expected results of liberal education are determined: the self-determination in the surrounding world; the valued orientations; the creative application of the formed competences; the personality qualities, the positive vital position. The problem of the textbook opportunities in fundamentalization and the humanitarization training was investigated. The article reviews features of the selection of the content of the humanitarian subjects in a fundamental nature of training, the results of the experimental studies in this area in the Ukrainian school.

***Keywords:** school textbook, the education content, the fundamentalization training, the humanitarization of education.*